

Les memòries històriques d'Espanya

HISTÒRIA. El Premio Nacional de Historia de España ha guardonat *La herencia del pasado: las memorias históricas de España* de Ricardo García Cárcel.

GENÍS BARNOSELL

Ricardo García Cárcel (Requena, 1948) és catedràtic d'història moderna de la Universitat Autònoma de Barcelona i compta amb una llarga i reconeguda trajectòria docent i investigadora que l'ha portat a publicar sobre les Germanies, la Inquisició, el Segle d'Or espanyol o la llegenda negra. En els darrers anys ha dedicat especial intenció a la construcció cultural i política del passat espanyol, i d'aquest interès n'han sortit llibres com *Felipe V y los españoles* (2002), *La construcción de las historias de España* (2004), *El sueño de la nación indomable. Los mitos de la guerra de la Independencia* (2007) i, més recentment, aquest *La herencia del pasado. Las memorias históricas de España*, publicat a Barcelona per Galaxia Gutenberg el 2011¹ i que va obtenir el 2012 el Premio Nacional de Historia de España en considerar-lo «fruto del trabajo de toda una vida» i «la primera historia de la España plural desde los orígenes de la Hispania romana hasta nuestros días»² —una Espanya plural en què s'inclou no només la seva diversitat territorial o nacional (concepte, aquest darrer, que l'autor no usa) sinó també la diversitat ideològica dels espanyols al llarg dels segles.

El llibre, que va comptar amb el suport de la Generalitat de Catalunya a través de la Distinció a la Re-

Agustín Serrano de Haro, *Yo soy español*, editorial Escuela Española, 1961.

cerca concedida per al període 2004-2010, té com a punt de partida teòric el fet que, si bé «la memoria histórica es ante todo larga y plural» i la història, «una sucesión de presentes que van generando representaciones y relatos distintos de su pasado», els intents de «secuestro de Clío han sido múltiples a lo largo del tiempo» (p. 31). Els segrestos de Clío són aquells intents de construir la

història contra la seva inherent complexitat, o sigui d'elaborar una versió lineal i simplificada del passat, per tal d'instrumentalitzar-lo políticament i de fer-lo servir d'aval legitimador d'un projecte polític del present. La historiografia, en canvi, ha de ser «crítica, metodològicamente rigurosa, que exorcice mitos y leyendas y que aborde el pasado sin complejos» (p. 41). Aplicar aquests pressupostos

a les imatges de la història d'Espanya és, precisament, el que es planteja l'historiador en aquesta obra, una empresa sens dubte titànica, a la qual es dediquen gairebé 800 pàgines i mil referències bibliogràfiques.

Descomptats índexs, bibliografia, introducció metodològica i unes reflexions finals sobre el que ha sigut i el que hauria pogut ser, són 530 pàgines dedicades al moll de l'os de la qüestió. D'aquestes, una bona part, fins a 180, són dedicades a les memòries històriques dels «diversos pueblos hispánicos», tant aquells que han acabat desenvolupant un nacionalisme sense estat important (basc, català, gallec) com aquells en què no va ser així, com Aragó o Andalusia. Des d'aquesta perspectiva, la identitat gallega hauria estat vista des de la melancolia; la basca, poc historicista, s'hauria fonamentat en la idea d'excepcionalitat; i la catalana, en el «permanente recordatorio del hecho diferencial, el cultivo de la diferencia» (p. 43). La característica principal de Castella, al seu torn, seria la seva identificació amb Espanya. L'andalusisme, per contra, «no ha sido otra cosa que el ejercicio nostálgico de la Andalucía que pudo ser en contraste con la que es» (p. 240).

García Cárcel mateix ens adverteix, però, que «la identificación histórica de cada territorio con unos determinados personajes o acontecimientos ha pasado por fluctuaciones múltiples» (p. 178), afirmació que, de fet, qüestiona que aquestes dràstiques estilitzacions siguin gaire operatives per entendre el pensament polític desenvolupat en aquests diversos territoris, oi més si, com passa en el cas català, s'usa un concepte tan connotat ideològicament com el «conreu de la diferència». Tota aquesta part s'integra en el conjunt del relat com el conflicte entre l'Espanya horitzontal (o sigui, la respectuosa amb la seva diversitat territorial) i l'Espanya vertical (o sigui, la desitjosa d'un govern centralitzat i uniformitzador), pensat per a molts com el problema de la «invertibració» d'Espanya.

La major atenció, tanmateix, es presta a les problemàtiques que afec-

ten la història d'Espanya vista no pas des d'una perspectiva territorial sinó des de la perspectiva unitària (si bé s'intercalen referències als nacionalismes «perifèrics»), al llarg de cinc capítols que apleguen unes 350 pàgines –una història i una realitat, l'espanyola, a la qual s'apliquen amb freqüència els mots *nació* i *nacional* (o

Des d'aquesta perspectiva, la identitat gallega hauria estat vista des de la melancolia; la basca, poc historicista, s'hauria fonamentat en la idea d'excepcionalitat; i la catalana, en el recordatori permanent del fet diferencial, en el conreu de la diferència. La característica principal de Castella, al seu torn, seria la seva identificació amb Espanya ,

alguna variant, com nacionalcatòlic i molt menys *nacionalista*. Una primera qüestió fonamental aquí, és la dels orígens: «en la historia larga, la ansiedad por los orígenes ha sido una constante», de manera que «los relatos de la historia de España (...) reflejan tres guiones distintos sobre sus raíces»: indígenes pre-romans, romans o visigots, malgrat que «es pura ficción la creencia de que esa españolidad territorial [la de la Hispania romana] implicase algún tipo de carácter propio» (p. 116). Pel que fa a pre-romans i visigots, «el discurso indigenista se acaba fundiendo en el siglo XIX con el goticismo de la Reconquista frente a los musulmanes» (p. 147), ampliant el que ha estat, així, «el mito fundacional por excelencia de la historia de España»: la «Reconquista, entendida como el largo y épico proceso de redención o salvación de la perdida España por culpas pretéritas» (p. 124).

Establerts d'una manera o d'una altra els «orígens», hom discutirà apassionadament el «ser de España», uns debats que, malgrat el capítol inicial que ens remunta a Estrabó o Sèneca i algunes referències medievals (tendents, més aviat, a reforçar un discurs unitari de la història d'Espanya, com ara quan assenyala, citant Miguel Ángel Ladero, que «la conciencia común de saberse españoles [de castellans i catalano-aragonesos] era compatible con la defensa y exaltación de la identidad de cada reino», p. 127), Ricardo García Cárcel ressegueix sobretot i de manera més sistemàtica a partir del segle XVI –malgrat que es crea sovint la impressió d'una durada més llarga. «Demasiadas respuestas esencialistas», diu l'autor, s'han donat a aquesta qüestió, «que parten del supuesto de la existencia de una identidad primigenia de España desde la noche de los tiempos» (p. 87). Uns essencialismes que han sigut bé biològistes i organicistes, bé metafísics, essent la tendència més habitual «la de establecer unos presuntos caracteres nacionales asignados a España» (p. 89).

Una segona característica fonamental de la manera en què ha estat pensada Espanya és la permanent conflictivitat entre les «dues Espanyes» davant de les quals l'autor reivindica –partint en gran part de Ferrater Mora, un autor molt citat al llarg del text– unes «terceres» Espanyes (amb les quals sembla voler identificar-se) «integradores». I, finalment, García Cárcel observa el contrast entre la «memoria auto-satisfecha» i la «memoria doliente». En el bagatge de la primera figuren «el mito de la familia feliz» com a metàfora de la «unidad nacional» (p. 505), les versions èpiques de l'imperi, els mites de la Guerra de la Independència (i, especialment, altra cop, l'èpica de fets com el Dos de Maig i Girona i Saragossa, o el paper d'uns herois la fama dels quals ha oscil·lat prou al llarg del temps) o la «nostàlgia» d'una Hispanidad que vol recuperar, com deia el *Diccionario* de la RAE de 1936, el «carácter genérico de todos los pueblos de lengua y cul-

tura española» (p. 564). En el bagatge de la segona, hi hauria la llegenda negra, els exilis, i, sobretot, els «noventayochos» (la recurrent sensació de crisi: el final del regnat dels Reis Catòlics, la crisi de finals del segle XVI, l'agonia del regnat de Carlos II, la por a la revolució a finals del segle XVIII i, és clar, 1898), al llarg dels quals «de la obsesión por la decadencia se pasaría a la angustia ante el fracaso» (p. 592).

Tot plegat, per tant, converteix el llibre que comentem en referència insubstituïble del tema que tracta, al qual l'autor s'aproxima amb característiques pròpies que el diferencien clarament d'altres autors. Dues de fonamentals. Una, la preferència pel temps llarg (cinc segles, sobretot) i la continuïtat, en contraposició al temps més curt (un segle amb algunes arrels) i la insistència en determinats elements de ruptura d'autors com José Álvarez Junco i la seva «La idea de España en el siglo XIX». ³ Dues, les reticències a usar el concepte de nacionalisme per a les visions de la idea d'Espanya de l'època contemporània (i, en canvi, la seva aplicació a alguns autors de l'època moderna), en contraposició a l'ús que sí que en fan autors com Juan Sisinio Pérez Garzón, que, estudiant els mateixos fenòmens que García Cárcel, no ha dubtat en afirmar que «el nacionalismo español, como todo nacionalismo, se desarrolla con carácter interclasista y se constituye en una ideología que impregna a todas las demás» i que, malgrat haver detestat al llarg de l'època contemporània l'hegemonia «política y cultural», «se presenta paradójicamente como si no fuese nacionalista, como si fuese menos excluyente que otros, o como si tuviera la capacidad de ser compatible con varios, eso sí, dentro de su propio redil y bajo las reglas de juego marcadas con un *criterio superior*». ⁴

avui? L'actualitat espanyola estaria dominada per dues característiques ben relacionades, diu García Cárcel. La primera, el sobredimensionament de la història recent: «el problema para las generaciones más jóvenes no ha sido el olvido de esta

temática [franquisme i guerra civil] sino el reduccionismo de la historia de España a esta historia reciente, la memoria corta, la no explicación histórica en el largo plazo de una realidad conflictiva» (p. 489) –en un tipus d'explicacions, a més, que han tendit sovint a reproduir els enfrontaments de les dues Espanyes. La segona, que, contràriament al qüestionament sistemàtic dels mites de la història d'Espanya que s'ha portat a terme (correctament), «parece haber una

Hi ha sengles característiques de l'aproximació de García Cárcel que el diferencien. Una, la preferència pel temps llarg i la continuïtat, en contraposició al temps més curt i la insistència en elements de ruptura d'autors com Álvarez Junco. Dues, les reticències a usar el concepte de nacionalisme per a les visions de la idea d'Espanya de l'època contemporània

curiosa permisividad hacia los [mitos] fabricados en las canteras de los nacionalismos sin Estado» (p. 40), especialment a Catalunya on avui seria impossible qüestionar els mites del nacionalisme català (p. 489) gràcies al fet que en la vella contraposició entre Vicens i Soldevila «quien la ha ganado ha sido Soldevila» (p. 353). De manera que «hoy el monopolio de la historia larga parecen tenerlo los nacionalismos sin Estado» (p. 37). Tota una descripció de la realitat per a la qual no és gaire difícil trobar contrapunts. A l'ensenyament pre-universitari, la història llarga d'Espanya continua tenint a totes les

comunitats autònomes (i a Catalunya, també) una presència molt notable, superior tant a la història curta com a la història de les respectives comunitats. Les dues darreres iniciatives públiques de control de la història són obra del govern espanyol. Una, el projecte del ministeri d'educació de controlar la totalitat del currículum d'història, herència de la polèmica de les Humanitats dels anys 1998-99. La segona, la pàgina web Marca España, ⁵ depenent de la presidència del govern espanyol, que té una secció d'història a la qual si hi passem el cotó de *La herencia del pasado* hi trobem molts dels mites analitzats per García Cárcel: la creença en una «personalidad e idiosincrasia de España» que es manté al llarg del temps, la sobrevaloració del període visigòtic, la Reconquesta com a procés coherent i fundacional, la unitat d'Espanya amb els Reis Catòlics, la memòria (en aquest cas, *doliente*) de l'imperi (usat sobretot per criticar, amb evident presentisme, el seu «desmesurado aparato administrativo que llevó a la quiebra del sistema y a una asfixia social»), el segle XIX definit simplement com a «turbulento», o la Catalunya definida per García Cárcel amb «una historia propia hasta los siglos XVI y XVII, paralela en muchos aspectos a la de Castilla» (p. 280) simplement obviada.

Finalment, crec que a l'hora de definir la historiografia catalana actual, Ricardo García Cárcel l'encerta molt més quan assenyalava que «ni Vicens estuvo exento del recurso a los sueños míticos, ni Soldevila fue sólo un cultivador de ensoñaciones románticas» i encara més quan diu que avui «aquella vieja contraposición Soldevila-Vicens está mucho más difuminada» (p. 352-353). De fet, crec que és clar que la influència de Vicens ha sigut, a través de deixebles com Molas, Nadal o Fontana, molt més important que la de Soldevila, que no ha arribat a crear escola i, avui, fora dels treballs d'historiografia o de temes molt concrets (els remences, per exemple), el gruix de la producció historiogràfica catalana està molt lluny de l'obra tant de l'un com de l'altre, i no diguem de la seva polèmica –n'hi ha prou amb

buscar citacions dels seus treballs en la historiografia actual, i la recerca resulta ben infructuosa.

Seguint l'afirmació de Juan Sisinio Pérez que la història s'aferma al segle XIX amb la missió «de acercar el pasado a los ciudadanos para mostrarlo como una prolongación de las aspiraciones del presente» i que «en tal paradigma sigue hoy inscrita la producción más significativa de nuestra historiografía», de manera que es presenta Espanya com una «entidad compacta, con plurales y muy diversos ingredientes, pero siempre conectados de modo teleológico para llegar a nuestro presente»,⁶ ens podríem preguntar si el primer mite de la història d'Espanya no és precisament el de la seva inevitabilitat històrica.

Crec que García Cárcel respon implícitament a aquesta qüestió insistent en el caràcter creatiu de la història: si cada territori té la seva història i això li genera «derechos y privilegios», també hi ha «una historia común larga y una memoria histórica global que tiene derecho a invocar sus derechos» (p. 176). Més: aquesta història comuna i llarga és, de fet, l'única que s'ha esdevingut efectivament: citant altra cop a Ferrater Mora, assenyala, així, que «la historia no es simplemente la realización de ciertas posibilidades, o el truncamiento de otras, sino que es la realidad misma (...) Por lo tanto, ningún gimoteo, por justificado que filosóficamente parezca, podrá cambiar el curso de los que haya pasado. Creer lo contrario, o hacer como quien lo cree, puede engendrar un morbo enfadoso: el morbo del pasado. Para sanarlo, no hay nada mejor que reconocer esa verdad tan simple: *ciertas cosas*

habrían podido pasar, pero no pasaron. Nada más» (p. 650). Malgrat això, no s'està d'assenyalar que «la conformación de las autonomías ha sido la que ha sido, pero podría haber sido otra. La lógica histórica ha pasado por muchos meandros, con criterios aleatorios y fluctuante» (p. 173).

García Cárcel és massa bon historiador per deixar d'assenyalar que la pròpia història d'Espanya té també els seus «meandros» o, per fer servir una paraula que crec que ell no usa, la seva dosi de contingència. Per posar només un exemple, quan es va trençar la unió personal entre els Reis Catòlics, «los nexos unitarios eran muy frágiles, y todo el andamiaje político de la monarquía común, la monarquía de España, estuvo a punto de ir a la quiebra» (p. 513). Si en el llarg temini es produeixen «procesos constructivos –y deconstructivos– de las identidades colectivas (nacionales o no)», és la visible preocupació pel futur polític del seu objecte d'estudi el que impedeix que l'obra aprofundeixi en l'estudi d'aquesta contingència.

Les més diverses possibilitats són analitzades amb ben poques manies, sempre, però, en el marc d'unes fronteres pre-definides –d'aquí la poca atenció a Portugal, als comtats del Rosselló i la Cerdanya, a Nàpols; una certa acceptació de l'imperi com a «sobrevingut» o la consideració de la Constitució de 1812 sense la seva fonamental vessant imperial. L'estat nacional del segle XIX acaba, així, erigint-se en el límit de la tasca historiogràfica d'anàlisi dels mites. Per això l'autor conclou amb una frase no menys essencialista que moltes de les que són analitzades al llarg del llibre: «Las muchas memorias cons-

truidas de la historia de España, con sus correspondientes relatos, parten de la misma búsqueda de la identidad oscura o perdida, de la necesidad ansiosa de autoestima nacional» (p. 650).

Que ningú, tanmateix, s'agafi aquestes ratlles com una excusa per obviar aquest llibre. Perquè és, senzillament, d'aquells que cal llegir. ■

NOTES

1. R. GARCÍA CÁRCEL, *La herencia del pasado. Las memorias históricas de España*, Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2011.
2. Nota de prensa del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 27/11/2012, www.mcu.es.
3. J. ÁLVAREZ JUNCO, *Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001.
4. J.S. PÉREZ GARZÓN, «El nacionalismo español: los resortes de una hegemonía política y cultural», a Marició Janué, ed. *Pensar històricament*, València: PUV, 2009, pp.123-145; J.S. PÉREZ GARZÓN, *La Gestión de la Memoria. La historia de España al servicio del poder*, Barcelona: Crítica, 2000.
5. www.marcaespana.es
6. J.S. PÉREZ GARZÓN, «El nacionalismo español...», p.138-139.

lletra

www.uoc.edu/lletra

L'ESPACI VIRTUAL DE LITERATURA CATALANA

UOC

www.uoc.edu